

Fig. 1. Skovsbo set fra sydvest. Kapellet var placeret i den korte tværføj på sydøsthjørnet. Foto Kr. Hude 1903.-
Skovsbo seen from the south west. The chapel was located in the cross-wing on the southeastern corner.

SKOVSBØ †KAPEL OG VEJKRUCIFIKS

RYNKEBY SOGN

Herregården Skovsbo kan føres tilbage til senmiddelalderen, hvor Tue Nielsen Bild er omtalt som ejer 1369. Den nuværende *hovedbygning* er rejst 1572-79 af den senere rigsråd Erik Ejlersen Hardenberg og hans hustru Anna Rønnow; førstnævntes navnetræk og årstallet »1579« findes i to murankre. Bygningen, der er opført af tegl over en sokkel af granitkvadre, er enkeltfløjet og orienteret nord-syd. Hertil knytter sig et polygonalt trappetårn på vestsiden og en kort, tårnagtig tværføj ved sydøsthjørnet. Huset blev omdannet både 1752, 1811 og i 1881 under ledelse af arkitekt August Klein, der bl.a. forestod opførelsen af en kort tværføj ved nordøsthjørnet.¹

Ved herregårdens opførelse blev et kapel indrettet i den søndre tværføjs stueetage. Rummet måler 5,8×5,8 m og har hvælvet loft (fig. 2), der formentlig er oprindeligt, omend dele af udsmykningen ikke er ældre end en modernisering 1811.² Kapellet blev benyttet til vielser igennem 1600- og 1700-tallet, men nedlagt og omdannet til havestue 1811. På dette tidspunkt blev også store dele af det gamle inventar, herunder formentlig også kapellets, solgt på auktion.

Sagn. I den ene af de to støttepiller, der blev nedbrudt 1811, var et hulrum, der var så stort, at et menneske kunne være deri. En dame skal have siddet indespærret eller indemuret der, formentlig som straf for løsgatighed.²

Fig. 2. Det forhenværende kapel. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The former chapel.*

Fig. 3-4. Alterkrucifikset fra 1579. (s. 4475). Foto Arnold Mikkelsen 2017. 3. Forside. 4. Bagside. – *Altar crucifix, 1579. 3. Front. 4. Back.*

INVENTAR. De bevarede inventargenstande, der kan knyttes til kapellet, overgik alle til Hvedholm igennem Anne Rønnow og Erik Hardenbergs barnebarn Anne Gyldenstjerne, der 1615 ægtede Jørgen Brahe til Hvedholm. De befinder sig nu alle på Nationalmuseet, dels som gave fra lensgreve Preben Bille-Brahe 1810, dels ved erhvervelse i 1900-tallet.

**Alterkrucifiks* (fig. 3-4), 1579, med genanvendelse af 1200-tals emaljearbejder fra Limoges; kaldet 'Hornekorset'.

Alterkrucifikset måler 57×25 cm og er udført i eg med pånittede messingplader. Det centrale krucifiks er 17 cm højt og udført i messing; den oprindelige emalje er skrabet af Limogesarbejderne, formentlig ved deres omdannelse til

alterkrucifiks. Kristus hænger i vandrette arme med udstrakte fingre og venstre ben overlapper det højre, men fødderne er fæstnet med hver sin nagle. Hovedet er vendt let mod højre og blikket rettet let opad, mens håret er glat og hænger ned foran brystkassen. Som det er typisk for Limoges-krucifikser, er overkroppen spinkel, og brystkassen aftegner sig som en smal sukkertop mellem ribben, der når næsten ned til hofterne. Lændeklædet er knælængt og glat med brede kantebånd. Figuren fremstår med små cirkulære gruber og indgraveringer, herunder indskriften »IHS – XPS« (dvs. Jesus Kristus), hvor der er spor af den afskrabede røde, blå og grønne emaljering.

Rundt om det romanske krucifiks er messingplader fra 1579, der danner cirkulære korsender. I centrum af disse er pånitted englemedaljoner (fig. 3), der ligeledes er Limoges-arbejder fra 1200-tallet, hvis emalje er afskrabet. På korsstammen er der messingplader prydet med indgraveret ranke-slyng og beslagværk. Heri er indfattet tre slebne halvædelsten, mens en fjerde, lidt mindre, englemedaljon er pånitted. Forneden er indgraveret et Jesumonogram, Erik Hardenbergs og Anne Rønnows hjelmprydede våbener samt årstallet »1579« og parrets initialer: »EHBAR«. Bagsidens messingplader har indgraveret løvværk med fugle, en fremstilling af Maria med barnet og en engel.

Indskriften på korsstammen godtgør, at alterkrucifikset blev udført til brug i kapellet på Skovsbo, der stod færdig netop 1579. Det centrale krucifiks er blevet tolket som stammende fra et processionskrucifiks.³ I så fald må halvædelstene og under alle omstændigheder englemedaljonerne formodes at stamme fra et andet, samtidigt Limoges-arbejde, eftersom de ikke normalt er hjemmehørende på denne type af processionskrucifikser, men det er også muligt, at alle delene stammer fra et bogbind eller skrin.⁴

Sammen med de øvrige her beskrevne genstande fra Skovsbo fulgte krucifikset med Anne Gyldenstjerne til Hvedholm. Det er blevet antaget, at krucifikset, ligesom Anne Rønnows evangeliebog (jf. ndf.), siden blev ført til Horne Kirke, hvilket har givet det sin moderne betegnelse, 'Hornekorset'. Tilhørsforholdet til Horne Kirke

er imidlertid ikke sikkert dokumenteret, og det taler mod denne tilknytning, at krucifikset ikke er nævnt i de kilder, der omtaler evangeliebogen blandt Horne Kirkes klenodier,⁵ samt at dets nyere proveniens adskiller sig fra evangeliebogens. Således blev korset først erhvervet af Nationalmuseet i 1931 (inv.nr. D 11651), da museet købte det af lensgreve Hendrik Bille-Brahe-Selby til Hvedholm, dvs. mere end 100 år efter evangeliebogen indgik i museets samlinger.⁶

Emaljerede krucifikser blev produceret i meget stort antal i Limoges og eksporteret til hele Europa. I Danmark er der nu kun bevaret ca. et dusin eksemplarer, hvoraf de otte befinder sig i Nationalmuseet.⁷ Skovsbokrucifiksets udformning taler for, at det stammer fra 1200-tallets første halvdel.⁸

**Evangeliebog* (fig. 5), et illumineret manuskript indbundet i et 1200-tals Limoges-bogbind, har efter alt at dømme ligeledes tilknytning til kapellet. Bogen består af 203 pergamentblade, hvorpå de fire evangelier er nedskrevet og udsmykket med illuminationer af formentlig rhinsk oprindelse.⁹ Manuskriptet er indbundet i et overdådigt læderbind fra første del af 1300-tallet, hvori der indgår en krucifiksgruppe af hvalrostand, der kan være et levn fra den oprindelige indbinding.

Evangeliebogen stammer måske fra benediktinernonneklostret Bosjökloster i Skåne, eftersom det ældste våbenskjold, der er malet på den yngre indbindinge, er Oluf Rosensparres (1559-1624), hvis forældre ejede det skånske kloster. Indbindingens våbener, initialer og indskrifter godtgør også, at bogen kom i Erik Hardenbergs og Anne Rønnows eje på et tidspunkt efter 1588. Herfra nedarvedes den til først deres datter Mette Hardenberg, gift med Preben Gyldenstjerne, og siden til barnebarnet Anna Gyldenstjerne (fig. 6). Hun var gift med rigsråd Jørgen Brahe til Hvedholm, hvortil bogen blev overført inden ægteparret 1656 skænkede den til Horne Kirke.¹⁰ Bogen må imidlertid være vendt tilbage til Hvedholm, eftersom den indgik i de gaver, Preben Bille-Brahe skænkede Oldnordisk Museum 1810. I NM (inv.nr. 380).

I henhold til Danmarks Kirkers redaktionsregler vil evangeliebogen blive behandlet mere indgående under Horne Kirke (Svendborg Amt).

Fig. 5. Evangeliebog fra 1200-tallet, kaldet 'Hornebogen' (s. 4476). Foto Elin Lindhart Pedersen 2014. – *Evangelary from the 13th century, called 'The Horne Book'*.

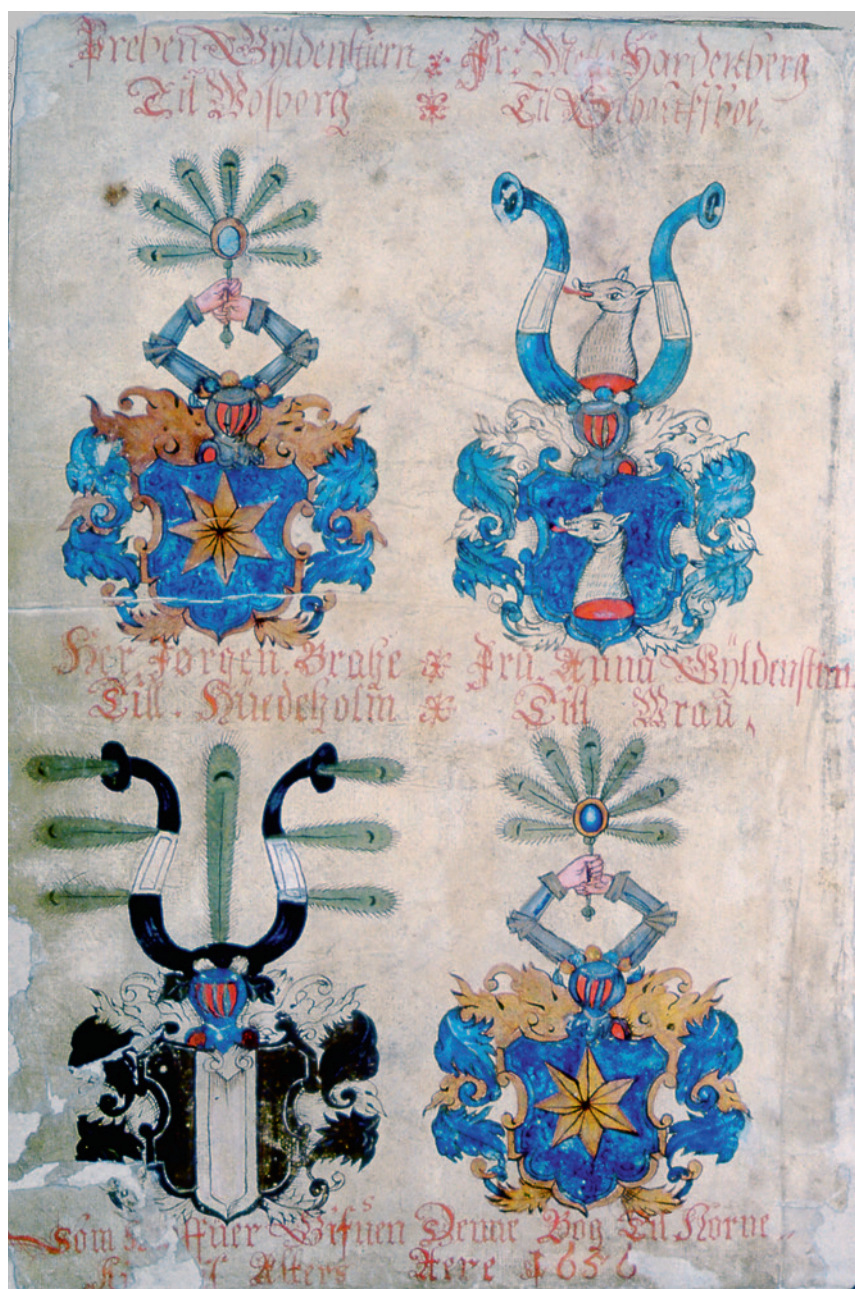

Fig. 6. Preben Gyldenstiernes, Mette Hardenbergs, Jørgen Brahes og Anne Gyldenstiernes våbener i Hornebogen (s. 4476). Foto Elin Lindhart Pedersen 2014. – *The arms of Preben Gyldenstjerne, Mette Hardenberg, Jørgen Brahe and Anne Gyldenstjerne in the Horne Book.*

*Døbefont (fig. 7), 1578, et sandsynligvis lybsk arbejde af tin.¹¹ Den lille font er 43 cm høj og formet som en kalk med fladkuplet fod, balusterskaft med vaseled og flad kumme. Det tilhørende

låg er fladkuplet med et syvsidet spir, hvorpå der er indgraverede bladornamenter, men også fremstillinger af Jesu Døb, Korsfæstelsen (fig. 10), apostlene Bartolomæus, Johannes, Paulus og Pe-

Fig. 7. Tindøbefont, 1578 (s. 4478). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Pewter baptismal font, 1578.*

ter (fig. 11) samt af den himmelske Madonna stående på halvmånen og omkranset af en solgise.¹² Figurerne følges af versalindskrifter: »Johannes de doper«, »S. Bartelmves«, »S. Iohannes«, »S. Palvs« (sic), »S. Petrvs« og »S. Maria«, mens der langs lågets kant læses en delvist nedertysk indskrift, der citerer Joh. 3,16 og, afbrudt af et 16 cm langt manglende stykke, fortsætter med: » (...) haffe rhrcke har den berige oc frov Ane Rono [Anne

Rønnow] lade gorre ten Gvs erre i denne liden Gvs forsamlingens 1578«. (... ladet den berige og fru Anne Rønnow ladet gøre til Guds ære i dette lille Guds forsamlings [hus] 1578).¹³

Som de øvrige inventarstykker blev fonten overført til Hvedholm, men synes i modsætning til evangeliebogen (s.d.) ikke at have nogen tilknytning til Horne Kirke. Skænket til NM 1810 (inv.nr. D5422).¹⁴

Fig. 8. Vejkrucifiks ved Skovsbovej (s. 4480). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wayside cross by Skovsbovej.*

Et **vejkrucifiks* (fig. 8-9), der går tilbage til 1600-tallet, er opsat vest for herregården ved Skovsbovej og hegnes af et lavt, omtrent kvadratisk kampestensdige. Krucifiksets nuværende figur er skåret 2008 af Henrik Groth som en kopi efter en ældre **figur* (jf. ndf.)

Kristus er fremstillet som død og hænger med udspændte arme. Hovedet er let drejet og sænket mod højre skulder, knæene er samlede, og venstre fod er lagt over højre. På hovedet bærer han en kraftig tornekrone over robuste krøller, og også skægget er skåret dybt i træet og ligger som viltre lokker ned over brystet. Med højre hånd udfører Kristus en velsignende gestus, mens den venstre er udstrakt; højre arm er fornyet. Lændeklædet er bundet med en kraftig knude med snip ved højre hofte.

Korset er udført i nygotisk stil og må høre til tiden 1825-50. Korsstammen har spidsbuet top, mens tværmarmene afsluttes af små, udskårne medaljoner. Øverst på korset er en udskåret skrift-

rulle med volutender og reliefskåret indskrift: »INIK« (Jesus Nazaret Iødernes Konge). Krucifikset hviler i en lav stensætning og støttes af to volutudsmykkede konsolsten, der formentlig stammer fra Skovsbo. Det fremstår med hvidmalte figur på rødt kors.

Efter at krucifikset var blevet udsat for hærværk 2005, blev den ældre **krucifiksfigur* (fig. 12) fjernet fra vejkorset og erstattet af ovennævnte kopi. Den ældre figur har sekundære arme samt højre fod; sidstnævnte blev tilføjet ved konserveringen 1976.¹⁵ På dette tidspunkt konstateredes flere lag hvide og hvidgrå farver samt rester af sort, der dog muligvis ikke var et egentligt farvelag. Efter nedtagningen af figuren 2005 blev den restaureret, og den har siden 2008 været monteret på et kors af blank eg og ophængt på Skovsbo.

Krucifikset skal ifølge en oplysning fra 1700-tallet være opstillet af Anne Rønnow (†1609) som tak for overvindelsen af en sygdom.¹⁶ Beretningen

Fig. 9. Vejkrucifiks ved Skovsbovej (s. 4480). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wayside cross by Skovsbovej.*

synes dog at passe bedre på døtrene, enten Mette Hardenberg (†1629) eller Anne Hardenberg (†1625), der begge kæmpede med sindssyge.¹⁷ En

datering til o. 1625 er for så vidt i overensstemmelse med dets udformning, men krucifikset kan også være lidt yngre.

Fig. 10-11. Detaljer af tindøbefont, 1578 (s. 4478). Foto Arnold Mikkelsen 2017. 10. Korsfæstelsen. 11. Paulus. – Details of pewter baptismal font, 1578. 10. The Crucifixion. 11. Paul.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. NM. *Indberetninger*. Jens Johansen 1976 (vejkrucifiks); Jens Johansen 2008 (vejkrucifiks).

Historisk indledning ved David Burmeister, bygningsbeskrivelse ved Martin Wangsgaard Jürgensen, inventar ved David Burmeister. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet august 2017.

¹ Aage Fasmer Blomberg, »Skovsbo«, *Danske slotte og herregårde* 7, Kbh. 1965, 64.

² C. A. Becker, »Skovsbo«, *Prospecter af danske Herregaarde*, Kbh. 1847, 3.

³ Niels-Knud Liebgott, *Middelalderens emaljekunst*, Nationalmuseet 1986, 72 ff.

⁴ Jf. f.eks. bogbindet fra Église de Saint-Nectaire, Puy-de-Dôme, eller skrinet i Metropolitan Museum of Art, New York, inv.nr. 1974.228.1 (John P. O'Neill (red.), *Enamels of Limoges 1100-1350*, cat. 115).

⁵ Herunder præsteindberetningen fra 1755, KglBibl, Kallske Samling 735° samt og diverse antikvariske notater i NM.

⁶ Krucifikset blev egentlig købt i forbindelse med lensafløsningen 1923, men tilgik først NM 1931.

⁷ Liebrott 1986 (note 3), 67. N. K. Liebrott oplyste de ti arbejder, men siden er der fundet krucifikser i Skælskør og Brorstrup; jf. Hanne Dahlerup Koch og Niels Lynnerup, *Skælskør Karmeliterkloster og dets kirkegård*, Kbh. 2003, 88 ff samt Birgit Als Hansen, »Skt. Peter fra Brorstrup«, i Poul Grønder-Hansen (red.), *Arvesølv. Studier fra Nationalmuseet tilegnet Fritze Lindahl*, København 2003, 23–25.

⁸ Liebrott 1986 (note 3), 72. Krucifikset kan eksempelvis sammenlignes med et krucifiks fra o. 1200 i Victoria and Albert Museum, London, inv.nr. M.220-1925, samt med dem fra Sorø og Jelsø Kirke, Norge, cf. Liebrott 1986 (note 3) 70–71.

⁹ Sissel F. Plathe, »Das Hornebuch und die Pergamentstreifen im Bergkristall des Nationalmuseums von Kopenhagen«, *Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art*, 11, 1987, 171–94, argumenterer for, at Hornebogens illuminationer i særlig grad peger mod Kølnområdet.

¹⁰ M. Mackeprang, »Var Fru Anne Rønnow til Skovsbo Katolik?«, *Fra Arkiv og Museum* 1943, 2, II, 166.

¹¹ Mackeprang 1943 (note 10), 164–66.

¹² Dette for perioden bemærkelsesværdige motivvalg er af M. Mackeprang blevet opfattet som en af flere indikationer på Anne Rønnows mulige (krypto-)katolske sindelag, jf. Mackeprang 1943 (note 10), 170–72. Han konkluderede imidlertid, at både ligprædikenen over hende og hendes ægtemand, Erik Hardenbergs studier hos Philip Melanchton i Wittenberg, taler imod, at hun skulle have været katolik.

¹³ Indskriften lader sig ikke fuldt ud opløse, bl.a. fordi den formentlig lybske gravør synes at have misforstået sit danske forlæg for indskriften; Mackeprang 1943 (note 10), 164. Det er blevet foreslået af bl.a. Otto Norn »Himlen aabnet i Rynkeby Kirke«, *Berlingske Aftenavis* 16. sept. 1965, at fonten ikke stod i Skovsbo Kapel, men i kapellet i Rynkeby Kirke (s. 4444). Denne formodning bygger på de dengang nyopdagede kalkmalerier i kirken, som menes at kunne knyttes til Hardenbergerne på Skovsbo, samt på at det skulle være tinfonten, biskop Jacob Madsen hentyder til, da han om Rynkeby Kirke nedfældede, at fonten stod nede i kapellet (jf. s. 4444); Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 151–52. Det er imidlertid mere sandsynligt, at

Fig. 12. Det forhenværende vejkrucifiks (s. 4480). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The former wayside cross.*

biskoppen under sin visitats havde fokus på sognets font end på en lille døbefont i et adeligt kapel. Endvidere synes både fontens datering og indskriftens omtale af et 'lille guds hus' snarere at pege mod Skovsbo Kapel.

¹⁴ Mackeprang 1943 (note 10), 164.

¹⁵ NM. Indb. ved Jens Johansen (1976).

¹⁶ *DaAtlas* III, 478; Mackeprang 1943 (note 10), 170.

¹⁷ Becker 1847 (note 2), 3 samt *DaBiogrLeks* (3. udg.) VI, 28.

SKOVSBØ †CHAPEL AND WAYSIDE CRUCIFIX

The manor house of Skovsbo lies south west of Rynkeby by the road Skovsbovej. It can be traced back to the Late Middle Ages, when Tue Nielsen Bild is mentioned in 1369. The present *main building* was only built, however, in 1572-79 by the later national counsellor Erik Ejlersen Hardenberg and his wife Anna Rønnow; the monogram of the former and the date "1579" can be seen on two wall ties. The main building was radically redesigned in 1752, 1811 and again in 1881 by Aug. Klein, who was also responsible for the building of the north wing.

A *wayside crucifix* from c. 1650 was set up on Skovsbovej; the present Christ figure was carved in 2008 by Henrik Groth as a copy of the older

figure, which was restored and now hangs in the manor house.

Furnishings. The preserved items of furnishing that can be linked with the chapel all went to Hvedholm with Anne Rønnow and Erik Hardenberg's grandchild Anne Gyldenstjerne, who married Jørgen Brahe of Hvedholm in 1615. The objects comprise an *altar crucifix* made for the chapel in 1579 from several parts of a 13th-century enamel work from Limoges, an illuminated *evangelary* from the 13th century, also a Limoges work which later came to Horne Church, and finally a small Lübeck *pewter font* from 1578. All three items of furnishing are now owned by the National Museum.